

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته نهج البلاغه (اصول دین و معارف علوی)

عنوان پایان نامه

شیوه های هدایتگری امام علی (علیه السلام) در خطبه های نهج البلاغه

نگارش

مرضیه طاهرزاده

استاد راهنما

دکتر مریم جلیلیان

استاد مشاور

دکتر علی نظری

شهریور ۹۷

چکیده

تحقیق حاضر به شیوه های هدایتگری امام علی (علیه السلام) در خطبه های نهج البلاغه، می پردازد. خلقت انسان به گونه ای است که علاوه بر هدایت تکوینی نیازمند هدایت تشریحی از جانب فرستادگان خداست. در جای جای نهج البلاغه که کلام معصوم و برگزیده خدا و در بردارنده سخنان و رهنمودهای حضرت علی (علیه السلام) است، می توان سخنان هدایتگرانه حضرت را مشاهده کرد و از آنها در مسیر هدایت و تربیت استفاده نمود. این تحقیق با هدف آشنایی با شیوه های هدایتگری در نهج البلاغه انجام شده، و روش گرد آوری اطلاعات آن اسنادی است؛ در پردازش اطلاعات نیز از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. بر اساس این پژوهش بالاترین عامل هدایت، خداوند متعال است، و در مراتب دیگر پیامبران و اولیاء و کتب الهی، که البته این عوامل در صورتی کارساز خواهند بود که شخص از استعدادهای درونی و خدادادی همچون عقل به درستی بهره ببرد و با آگاهی از مسیر صحیح کمال و هدایت آن را انتخاب نماید هر چند موانعی همچون جهل و وسوسه های شیطانی ممکن است انسان را از انتخاب راه هدایت بازدارند. از جمله ارکانی که می توان در شیوه های هدایتگری امام (علیه السلام) به عنوان یک الگوی هدایتگرانه و تربیتی به آن اشاره کرد، رعایت اقتضای حال و مقام و موقعیت مخاطب است. ایشان با توجه به مقام و موقعیت مخاطب در جایی از موعظه بهره برده اند، در جای دیگر با برهان و استدلال سعی کرده اند او را راهنمایی نمایند، گاه از زبان نکوهش و سرزنش استفاده کرده اند و گاه با نادیده گرفتن خطای فرد سعی در تربیت وی داشته اند. علاوه بر روش های فوق، زمینه های دیگری نیز در پذیرش مؤثر پیام ایشان از سوی مخاطب، که فرد و جامعه، بوده اند، تأثیر داشته است: از جمله عامل بودن ایشان به آن چه بدان امر یا از آن نهی می کرده اند، یا فصاحت و بلاغت کلام ایشان، و حتی چگونگی ایراد سخن نیز در راهبری مخاطب تأثیر داشته است، و امام از همه عوامل و زمینه های نیکوی هدایتگری در رهنمون سازی مخاطب خویش به صراط مستقیم بهره برده اند.

واژگان کلیدی: امام علی(ع)، نهج البلاغه، هدایتگری، حال مخاطب.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۱	فصل اول: مقدمه.....
۴	۱-۱. بیان مسأله.....
۵	۱-۲. مفاهیم تحقیق.....
۵	۱-۲-۱. مفهوم لغوی هدایت.....
۵	۲-۲-۱. هدایت در اصطلاح.....
۵	۳-۱. سوال های تحقیق.....
۶	۴-۱. فرضیه های تحقیق:.....
۶	۵-۱. پیشینه ی تحقیق:.....
۷	۶-۱. ضرورت تحقیق:.....
۷	۷-۱. اهداف تحقیق:.....
۷	۸-۱. روش و ابزار گردآوری اطلاعات تحقیق:.....
۸	فصل دوم: ضرورت، عوامل و موانع هدایت.....
۹	۱-۲. جایگاه، اهمیت و ضرورت هدایت.....
۹	۲-۲. هدایت در نهج البلاغه.....
۱۱	۳-۲. جایگاه نهج البلاغه در هدایت.....
۱۲	۴-۲. معانی هدایت در نهج البلاغه.....
۱۲	۱-۴-۲. توفیق الهی.....
۱۳	۲-۴-۲. ارشاد و راهنمایی.....
۱۳	۳-۴-۲. نفوذ حقیقت ایمان در وجود.....
۱۴	۵-۲. انواع هدایت در نهج البلاغه.....
۱۴	۱-۵-۲. هدایت تکوینی.....

- ۲-۵-۲. هدایت تشریحی ۱۷
- ۲-۵-۲. تفاوت هدایت تکوینی و تشریحی ۱۸
- ۲-۵-۳. هدایت پاداشی ۲۱
- ۲-۵-۴. هدایت فردی ۲۲
- ۲-۵-۵. هدایت اجتماعی ۲۳
- ۲-۵-۶. هدایت فردی - اجتماعی ۲۵
- ۲-۶. زمینه های هدایت از دیدگاه نهج البلاغه ۲۵
- ۲-۶-۱. اختیار و آزادی عمل ۲۶
- ۲-۶-۲. علم و دانش ۲۷
- ۲-۶-۳. تعقل و تفکر ۲۸
- ۲-۶-۴. تقوا ۲۹
- ۲-۶-۵. استفاده صحیح و درست از استعدادها و توانایی ها ۳۱
- ۲-۶-۶. شناخت نفس و محاسبه آن ۳۲
- ۲-۶-۷. مشورت ۳۳
- ۲-۷. عوامل هدایت در نهج البلاغه ۳۴
- ۲-۷-۱. خداوند ۳۵
- ۲-۷-۲. پیامبران الهی ۳۵
- ۲-۷-۳. دین اسلام ۳۸
- ۲-۷-۴. قرآن کریم ۳۹
- ۲-۷-۵. امام علی (ع) ۴۰
- ۲-۷-۶. ائمه معصومین ۴۱
- ۲-۸. موانع هدایت ۴۳
- ۲-۸-۱. وسوسه های شیطان ۴۳
- ۲-۸-۲. جهل ۴۴
- فصل سوم: شیوه های هدایتگری امام علی (علیه السلام) در خطبه های نهج البلاغه ۴۶**
- ۳-۱. روشنگری و آگاهی بخشی ۴۸

۴۸	۱-۱-۳. توصیف.....
۵۱	۲-۱-۳. استدلال.....
۵۳	۳-۱-۳. تبیین فلسفه امور.....
۵۴	۴-۱-۳. پیش بینی آینده.....
۵۵	۲-۳. سرمشق دهی و ارائه الگو.....
۵۷	۳-۳. تشویق.....
۶۰	۴-۳. تنبیه و عقاب.....
۶۳	۵-۳. محبت.....
۶۴	۶-۳. عبرت آموزی.....
۶۶	۷-۳. عفو و تغافل.....
۶۸	۸-۳. موعظه و نصیحت.....
۷۱	۹-۳. انذار و ترساندن.....
۷۲	۱۰-۳. سرزنش نمودن و نکوهش.....
۷۴	۱۱-۳. نفرین.....
۷۷	۱۲-۳. تکرار.....
۸۰	فصل چهارم: مخاطب و هدایتگری.....
۸۱	۱-۴. اقناع کلامی در نهج البلاغه.....
۸۱	۱-۱-۴. استدلال.....
۸۴	۲-۱-۴. تمثیل.....
۸۵	۳-۱-۴. تجربه (عبرت پذیری).....
۸۵	۴-۱-۴. موعظه.....
۸۶	۲-۴. اقناع غیر کلامی در نهج البلاغه.....
۸۷	۱-۲-۴. آهنگ و زبان صدا.....
۸۸	۳-۴. اعتمادسازی در فرایند هدایت.....
۸۹	۱-۳-۴. استناد به منبع معتبر.....

۹۰.....۲-۳-۴. اخبار غیبی (پیشگویی).

۹۲..... نتیجه گیری

۹۳..... منابع و مأخذ.

مقدمه

انسان موجودی خردمند، متکامل، الگوپذیر، دنبال کننده راه و مسیر ترقی و تعالی و دارای قوه یادگیری است. اما علاوه بر بهره گیری از عقل و پیامبر باطنی خود، و استفاده از عقل و خرد دیگران، به طور آشکار نیازمند آموزه ها و تعالیم رسولان و پیامبران است تا به وسیله همه آنها (عقل خود و دیگران و تعالیم انبیاء) در مسیر سعادت و رشد و تعالی قرار گیرد و با مساعدت آنها در این راه رشد و ترقی، حرکت کند.

هدایت و تربیت انسان امری بسیار پیچیده، وسیع و دشوار است. چنین امر حساسی روش های وسیع و متنوعی را می طلبد. هدایت شناخت راه مستقیمی است که آدمی را به سوی پروردگار رهنمون می کند و او را به اطاعت از اوامر الهی سوق می دهد. خداوند وقتی این عالم را خلق کرد و بنی آدم را در آن جای داد هادیانی بزرگ برای هدایت خلقت فرستاد و کتابهای آسمانی نازل فرمود تا خلایق به صراط مستقیم بروند و از لغزش و انحراف در امان باشند.

هدایت مهم ترین مسئله در اسلام بوده و نهج البلاغه بعد از قرآن کریم کتاب هدایت و روشنگر راه انسان به سوی سعادت است. کتاب ارزشمند نهج البلاغه دربردارنده معارف عظیمی درباره هدایت در امور مختلف است. از آنجا که امام علی (علیه السلام) الگوی کاملی در امر هدایتگری هستند، بهترین شیوه های هدایتگری را می توان با بررسی نهج البلاغه و در کلام امام علی (علیه السلام) یافت. با مطالعه نهج البلاغه نمونه های فراوانی از هدایت، توسط امام علی (علیه السلام) دیده می شود که با بررسی و دسته بندی آنها، می توان به روش های متنوعی پی برد. نگارنده در این پژوهش در چهار فصل به تشریح موضوع پرداخته است:

۱- در فصل اول کلیات بحث از جمله، بیان مسئله، مفاهیم تحقیق، سوالات تحقیق، پیشینه تحقیق، ضرورت و اهداف بیان خواهند شد.

۲- در فصل دوم به عوامل و موانع هدایت پرداخته خواهد شد، و در ذیل بحث عناوینی چون، جایگاه و ضرورت هدایت، جایگاه نهج البلاغه در هدایت، معانی هدایت در نهج البلاغه، انواع هدایت در نهج البلاغه، زمینه های هدایت در نهج البلاغه، و در نهایت عوامل و موانع هدایت مورد بررسی قرار می گیرند.

۳- در فصل سوم هدف بررسی شیوه های هدایتگری امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه است. از این رو با بررسی خطبه های حضرت علی (علیه السلام) تلاش می شود به روش های هدایتگرانه امام (علیه السلام) در این خطبه ها پرداخته شود.

۴- در فصل چهارم به بحث تأثیر نوع مخاطب بر تفاوت شیوه های هدایتگری درخطبه های نهج البلاغه پرداخته شده است.

فصل اول: مقدمه

۱-۱. بیان مسأله

هدایت و ارشاد در اسلام از اهمیت بسیاری برخوردار است. بسیاری از آیات قرآن به طور صریح هدف نزول قرآن را هدایت انسان معرفی کرده اند؛ به عنوان مثال آیه ی کریمه ی (ذلک الکتاب لاریب فیه هدئ للمتقین) (بقره، ۲)، بر اهمیت موضوع هدایت تأکید می کند هدایت راه و مسیری است که به انسان سر منزل مقصود را که بندگی و قرب الهی است نشان می دهد، از این رو خداوند پیامبران الهی را فرستاد تا هدایتگر انسان ها باشند.

از آنجا که امام علی (علیه السلام) الگوی کاملی در امر هدایت گری هستند، بهترین شیوه های هدایتگری را می توان با بررسی نهج البلاغه و در کلام امام علی (علیه السلام) یافت. امام علی (علیه السلام) برای مخاطبین مختلف شیوه های متفاوتی را به کار می برد؛ ایشان از روش های متنوعی برای هدایت مخاطب خود بهره برده است؛ گاهی پند و نصیحت را به کار می برند و در برخی دیگر از موقعیت ها زبان سرزنش و نکوهش را مؤثرتر می دانند، گاه افراد مشخصی را مخاطب خود قرار می دهند و گاهی فرد فرد مردم را مورد خطاب قرار می دهند و با توجه به موقعیت و مخاطب بهترین شیوه را بر می گزینند. از این رو بررسی روش های هدایتگری ایشان در خطبه های نهج البلاغه می تواند برای افرادی که می خواهند نقش مؤثری در هدایت انسان ها داشته باشند، مفید و راهگشا باشد.

در این پژوهش برآنیم تا مباحثی چون: انواع هدایت، عوامل و موانع آن، و همچنین شیوه هایی که امام (علیه السلام) برای هدایت افراد استفاده کرده است در خطبه های نهج البلاغه مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم. از جمله این شیوه های توان به این موارد اشاره کرد: ۱- سرزنش و نکوهش ۲- سرمشق گیری و ارائه الگو ۳- تکرار نمودن مباحث ۴- نصیحت و خیرخواهی ۵- توصیف واقعیت ها و... به عنوان مثال امام (علیه السلام) در بعضی از خطبه ها مخاطب را مورد سرزنش و نکوهش قرار داده تا او را از غفلتی که در آن است آگاه کند و از گمراهی بیرون آورد و به سمت مسیر درست هدایت کند؛ و گاهی امام (علیه السلام) از شیوه ی تذکر و یادآوری استفاده می کند و با تذکر تنهایی قبر و قیامت، حسابرسی، ضعف و ناتوانی انسان و... می خواهد انسان را متذکر سازد و او را متوجه کند که مبدا دچار تکبر و غرور گردد؛ زیرا تکبر می تواند زمینه ساز گمراهی انسان شود بنابراین امام (علیه السلام) با تذکر و یادآوری مخاطب، قصد دارد او را متوجه ضعف

خودکرده و هدایت کند. همچنین امام (علیه السلام) برای هدایت مخاطب از شیوه های دیگری نیز بهره برده است که به طور مفصل مورد بررسی قرار می گیرد.

۲-۱. مفاهیم تحقیق

۱-۲-۱. مفهوم لغوی هدایت

هدی: (به فتح اول) و آن، هدایت به معنی ارشاد و راهنمایی است از روی لطف و خیر خواهی. در صحاح و قاموس در معنای «هدی» (به ضم اول) گفته: الهدی: ارشاد و الدلالة یعنی «هدی» به معنی هدایت یافتن و هدایت کردن است. (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۷، ۱۴۵).

۲-۲-۱. هدایت در اصطلاح

در برخی موارد مقصود از هدایت پایداری و استوار ماندن در مسیر و راه است (طبرسی ۱۴۰۰، ج ۸، ۲۶۵). هدایت از عناوینی است که افعال به آن متصف می شوند، مثلاً وقتی گفته می شود «من فلانی را به فلان کار هدایت کردم»؛ مقصود بیان چگونگی رسیدن فلان شخص به فلان مقصود است، حال چه اینکه فلان راه رسیدن به مقصود را به او نشان داده باشی و چه اینکه دست او را گرفته و تا مقصد همراهیش کرده باشی. که در صورت اول هدایت به معنای ارائه و نشان دادن طریق است و در صورت دوم به معنای ایصال و رساندن به مطلوب. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۷ / ۴۷۷) بنابراین هدایت، شناختن درست و صحیح هدف، انتخاب راه و طریق صحیح برای رسیدن به هدف و پایداری در مسیر است و هدایت در عام ترین معنای خود شامل همه مخلوقات خداوند می گردد. (همان: ج ۲۹/۱)

۳-۱. سوال های تحقیق

- ۱- امام علی (علیه السلام) از کدام شیوه های هدایتگری در خطبه های نهج البلاغه استفاده کرده اند؟
- ۲- مخاطب در انتخاب شیوه های هدایتگری امام علی (علیه السلام) چه تأثیری دارد؟

۴-۱. فرضیه های تحقیق:

- ۱- شیوه های هدایت گری امام در نهج البلاغه شامل: تذکر، سرمشق گیری و ارائه الگو، سرزنش و نکوهش، نصیحت و خیرخواهی، تکرار نمودن مباحث، توصیف واقعیت ها و... است.
- ۲- نوع مخاطب در شیوه های هدایتگری امام (علیه السلام) مؤثر بوده است؛ زیرا امام (علیه السلام) برای مخاطبین مختلف از شیوه های متفاوتی استفاده کرده است. زمانی که مخاطب ناکثین باشند به یک شکل هدایت گری می کند، و وقتی مخاطب عموم مردم و... باشد به شیوه ای دیگر سخن گفته و ایشان را هدایت می کند.

۵-۱. پیشینه ی تحقیق:

- پژوهش هایی در زمینه ی مبحث هدایت در نهج البلاغه انجام شده است از جمله:
- ۱- حمید سراقی (مهر ۱۳۹۲) در پایان نامه ای تحت عنوان «تحلیل مفاهیم هدایت و ضلالت و دلالت های آن در نهج البلاغه»: در این پژوهش به مفاهیم هدایت و ضلالت، و عوامل هدایت و ضلالت و... پرداخته شده است.
 - ۲- ابراهیم همتی مرادآبادی (بهار و تابستان ۱۳۸۹) در پایان نامه ای تحت عنوان نقش هدایتی تربیتی بحث اسماء و صفات الهی در نهج البلاغه: در این تحقیق به تعریف اسماء و صفات، اقسام اسماء و صفات، صفات سلبی، معرفت اسماء و صفات الهی و استجابت دعا پرداخته شده است.
 - ۳- محمد مهربانی (شهریور ۱۳۹۵) در پایانه نامه ای تحت عنوان بررسی روش های هدایتی امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه: در این تحقیق به مفاهیمی چون هدایت سیاسی، اجتماعی، رهبری، ولایت و... پرداخته شده است و به شیوه های هدایتگری امام (علیه السلام) در خطبه های نهج البلاغه توجهی نشده است.
 - ۴- فاطمه مرادی (دی ماه ۱۳۹۳) در مقاله ای تحت عنوان شیوه های هدایتی امام علی (علیه السلام) در جنگ جمل؛ مجموعه مقالات ششمین همایش سیره علوی/خرم آباد. تفاوت تحقیق حاضر نسبت به مقاله فوق این است که در این مقاله به شیوه های هدایتی یک جنگ خاص پرداخته شده است.